

10. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке / Д. Поспеловский. – М.: Республика, 1995 – 511 с.

11. Паніна Л. Російська православна церква на Житомирщині 50–80 рр. XX ст. / Л. Паніна // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2009. – Вип. 15. – С. 51–54.

12. Тевікова О.В. Форми та методи антирелігійної боротьби в Україні (1953–1964 рр.) / О.В. Тевікова // Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини». – К. КиМУ, 2009. – Вип. 8. – С. 292–311.

13. Шкаровский М.В. Русская православная церковь в XX веке. / М.В. Шкаровский. – М.: Вече, 2010 – 479 с.

14. Тарасенко О. Ковальов М. Церква і влада на Чернігівщині за радянського часу в кн. «Реабілітовані історією»: у 27 т. Чернігівська область / Упорядники О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. – Кн. 3. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 600 с.

15. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. / Н. Шліхта. – Харків: Акта, 2011. – 468 с.

16. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упорядники О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. – Кн. 1. – Чернігів: Десна Поліграф, 2008. – 799 с.

17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України м. Київ (далі – ЦДАВО), ф. 4648, оп. 1, спр. 150, арк. 151.

18. ЦДАВО, ф. 4648, оп. 1, спр. 55, арк. 25.

19. Центральний державний архів громадських об'єднань України м. Київ, ф. 1. оп. 24 спр. 3532, арк. 220.

20. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р. 5166, оп. 1 спр. 13, арк. 87.

21. ДАЧО, ф. Р. 5166, оп. 1, спр. 7, арк. 50.

22. ДАЧО, ф. П. 470, оп. 9, спр. 413, арк. 225.

23. ДАЧО, ф. П. 470, оп. 9, спр. 214, арк. 221.

24. ДАЧО, ф. Р. 5166, оп. 1, спр. 4, арк. 5.

25. ДАЧО, ф. Р. 5166, оп. 1, спр. 14, арк. 28.

26. ДАЧО, ф. Р. 5166, оп. 1, спр. 8, арк. 14.

27. ДАЧО, ф. П. 470, оп. 10, спр. 78, арк. 241.

28. ДАЧО, ф. П. 470, оп. 8, спр. 1635, арк. 223.

29. ДАЧО, ф. П. 470, оп. 10, спр. 78, арк. 360.

30. ДАЧО, ф. П. 470, оп. 10, спр. 428, арк. 357.

31. ЦДАВО, ф. 4648, оп. 1, спр. 182, арк. 303.

32. Деснянська правда. – 1959. – № 120(6955). – 17 червня.

Юхно Ф.А. Переписка верующих с органами власти как зеркало их оношения на Черниговщине у 50-х гг. XX века

У статті аналізується переписка веруючих с органами власти как одна их форм сопротивления действиям государства, которые были направлены на искоренение религиозного фактора из общественных отношений. Систематизируется информация, поднятая в письмах к органам власти и должностным лицам, показывается положение верующих и священнослужителей, освещаются конкретные примеры рефлексии на обращения граждан и противодействие религиозной политике государства.

Ключевые слова: власть, верующие, изъятие, общество, приход, переписка, сопротивление, церковь.

Yukhno F.A. The correspondence of believers with the authorities as a reflection of their relationship at Chernigiv region in the 1950th of the 20th century

The article analyses correspondence between religious believers and the authorities as a form of defiance to the Soviet Union, who were oppressing religious freedom. The information contained in the letters to the authorities as well as to the officials has been catalogued. The predicament of religious believers and clergy is being addressed. Letters from authority replying to citizens' pleas are given as well as the citizens' opposition to the religious policy of the Soviet Union.

Key words: authority, believers, withholding, community, parish, resistance, church.

19.03.2018 р.

УДК 711.523 (477.51-25) : [791.221.8:82-343] (47+57)«198»

О.Л. Литовченко

ПАНОРАМА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДИТИНЦЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КІНОСТРІЧКИ «ТАМ, НА НЕВЕДОМЫХ ДОРОЖКАХ...» (1982 Р.)

У статті йдеться про роль архітектурно-ландшафтного середовища історичного центру Чернігова у створенні фільму-казки «Там, на неведомых дорожках...». Частина зйомок цієї кінострічки проходила на території стародавнього Дитинця у 1981 р., що дає змогу простежити стан пам'яток та історичного центру на час створення фільму.

Ключові слова: фільм-казка, Дитинець, пам'ятки архітектури, декорації.

Чернігівський Дитинець – історичний центр міста, який протягом віків змінював своє функціональне призначення. Свого часу це була житлова, монастирська та фортечна територія. На сьогодні сформовано паркову зону з неперевершеним архітектурно-ландшафтним комплексом. Ця територія нині є унікальною, оскільки тут з високим ступенем концентрації збережені різномірні та різновікові пам'ятки культурної спадщини, що вирізняє її з-поміж інших подібних історико-архітектурних комплексів [1, с. 356; 2, с. 88–89].

Особливий колорит та панорамність історичного центру Чернігова привернули увагу і кіномитців фільму-казки «Там, на неведомых дорожках...» у 1981 р. Окрім того, на окраїнах міста проглядалися чудові краєвиди на ліси, поля, річки та озера, які відповідали запланованим ідеям режисера [3, с. 4; 4, с. 4].

До зйомок цієї кінокартини було залучено кілька пам'яток стародавнього Дитинця. Мова йде про один з найдавніших збережених до наших днів храмів на теренах України – Спасо-Преображенський собор (XI ст.), родову княжу усипальню – Борисоглібський собор (XII ст.) та культурно-освітній осередок доби Гетьманщини – Колегіум (XVII–XVIII ст.). Дві з них первісно виконували релігійну функцію, третя – освітню. Почасті у стрічці також проглядається перша пам'ятка доби класицизму, що побудована на території Дитинця – Будинок архієпископа (XVIII ст.) та мур, що оточує його західний фасад [2, с. 89]. Протягом років функції вказаних будівель неодноразово змінювались. Так, на момент зйомок стрічки, собори та колишній навчальний заклад мали музейне призначення, а Будинок архієпископа був архівом.

Дослідники велику увагу приділяли вивченню історії кінематографа у різновекторних напрямках. Однак, ця робота переважно зводилась до мистецтвознавчого аналізу відзнятих кінострічок та формування фільмів під впливом радянської ідеології. Деякі з них розглядали кінодокумент як історичне джерело, інші вивчали роль артпростору в створенні того чи іншого кінопродукту [5; 6; 7]. Втім, питання історії зйомок кінофільмів на локальному рівні, зокрема у Чернігові, відображені тільки у поодиноких роботах із зазначенням основних об'єктів (осо-

бливо пам'яток архітектури), які були залучені до зйомок у фільмах. Також ми окремо звернемо увагу на події, що супроводжували кінознімання [8; 9; 10].

Основною метою цієї публікації є з'ясування ролі історичного середовища Чернігівського Дитинця у зйомках фільму-казки «Там, на неведомых дорожках...».

Зйомки цієї кінострічки проводила Ялтинська кіностудія, котра на початку 1980-х рр. була філією Центральної кіностудії дитячих та юнацьких фільмів ім. М. Горького (Москва). Сценарій було розроблено за мотивами книги Е. Успенського «Вниз по волшебной реке» [3, с. 4; 4, с. 4; 11, с. 1].

У сюжеті фільму йдеться про фантастичні пригоди хлопчика Дмитра Сидорова під час літніх канікул у чудесному заповіднику. Тут він зустрічав таких казкових персонажів, як Бабу Ягу, царя Макара, Василису Премудру, Чахлика Невмирущого, Солов'я-розбійника та ін. У стрічці йдеться про споконвічну боротьбу добра та зла, але зважаючи на те, що описуються казкові події, це суперництво висвітлене у добрій, наївній та часом кумедній манері [3, с. 4; 4, с. 4; 11, с. 4].

Автором сценарію до фільму була А. Ахундова, режисером-постановником – М. Юзовський. Ролі виконували такі актори, як Р. Монастирський, Т. Пельтцер, Л. Харитонов, Т. Аксюта, О. Філіппенко, Ю. Чернов, Ю. Медведєв, Л. Канєвський, О. Анофрієв та ін. [3, с. 4; 4, с. 4; 11, с. 4].

Зйомки фрагментів фільму-казки «Там, на неведомых дорожках...» у Чернігові проводились у серпні-вересні 1981 р. Один з творців цієї кінострічки, режисер М. Юзовський, зазначав, що Чернігів постає як жива казка під відкритим небом. Особливу увагу митець звертав на древні пам'ятки архітектури та зелені насадження. Це все неабияк підходило для створення кінофільму з казковим змістом [4, с. 4; 11, с. 1].

Поруч зі стародавніми будівлями на Дитинці будівельники з кіностудії зводили за ескізами художника Б. Комякова «білокам'яний заповідник». Цей знімальний майданчик був розміщений на галявині зі східної сторони будівлі Чернігівського Колегіуму. Вказана територія була обнесена декораціями муру, терема, дзвіниці та проїзних арок. Майданчик почасти було вимощено бутафорською бруківкою. Біля східного фасаду Колегіуму було зроблено декоративну прибудову у вигляді входу до царського палацу. Створені біля Колегіуму декорації вдало вписалися в навколишню панораму, в якій також проглядалися Спасо-Преображенський та Борисоглібський собори. Тут знімали епізоди картини, де показано казкове містечко з царським палацом. Під час створення багатолюдних сцен, на місці цієї локації, до роботи кіномитці залучали у масовку не тільки професійних акторів, а й бажаючих чернігівців, котрі пройшли відбір. Поки тривали підготовчі роботи на Дитинці, знімальна група працювала над фільмуванням деяких епізодів на околицях Чернігова, зокрема на березі р. Білоус [3, с. 4; 4, с. 4; 11, с. 1].

У перших чернігівських відеокадрах цього фільму (епізод триває кілька секунд) з північно-східного боку Ко-

легіуму було видно палацову площу. Продемонстровано декорації, котрі були зроблені біля будівлі Чернігівського Колегіуму та Будинку архієпископа. В епізоді проглядається частина покрівлі останньої споруди [11, с. 16]. В іншому фрагменті показано відкрите північне вікно колишньої трапезної церкви Всіх Святих, що у XVIII ст. розміщувалася на другому поверсі Колегіуму. В цьому епізоді цар Макар з вікна давав вказівку підлеглим про вигнання з міста писаря Чумичку, котрий виявився крадієм. Вже у наступних кадрах показано декоративну в'їзну браму та вид на східний фасад Колегіуму. За спорудженими декораціями було помітно третій ярус цієї пам'ятки [11, с. 19–20].

Цей фільм дає змогу простежити, що стан Чернігівського Колегіуму на 1981 р. був подібний до нинішнього. Споруда була відновлена в повоєнні часи, однак вже на початку 1970-х рр. знову потребувала уваги реставраторів. Другий етап реставраційних робіт пам'ятки проходив під керівництвом М. Говденко в 1973–1977 рр., за кілька років до зйомок [2, с. 106].

У подальших епізодах, котрі були відзняті на Дитинці, показано, як в темну пору доби до будівлі палацу прокрадався Чумичка з метою визволення з в'язниці Чахлика Невмирущого. Спочатку він, замаскувавшись у великий стіг сіна, проходив біля охоронця через ворота, а потім рухався повз палац до дверей у підвал, куди у подальшому і спустився. У цьому фрагменті фільму можна почасти побачити перший поверх південного фасаду Колегіуму, двері, що нині ведуть до одного з відділів Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», та вхід до підвального приміщення [11, с. 27–28]. Стан будівлі був таким, який встановився після реставрації 1970-х рр.

Після свого звільнення, за сюжетом, Чахлик вночі біля криниці на палацовій площі, щоб поповнити свої сили, напивався водою. Спочатку в фільмі показано декорації казкового містечка, на фоні яких писар Чумичка напував Чахлика Невмирущого. Цей же епізод був продемонстрований і з іншого ракурсу, з якого помітно південно-східний бік цієї споруди у декораційному оздобленні. Такі ж локації показані у фрагменті стрічки, де самохідна піч з хлопчиком Дмитром та Бабою Ягою заїжджала на палацову площу [11, с. 30, 34]. До речі, бутафорська піч була встановлена на автомобільне шасі та завдяки певним силовим діям приводилась у рух, створюючи ефект казковості.

Правильно підібрану панораму з архітектурними пам'ятками Чернігівського Дитинця вдало доповнювали декорації казкового містечка. В одному з епізодів фільму таке зображення за сюжетом демонструвало ранок у місті. Саме у цій частині стрічки проглядалися північні фасади Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів та східна частина будівлі Чернігівського Колегіуму [11, с. 36]. На цьому ж майданчику було зафільмовано фрагмент фільму-казки, де продемонстровано втечу Дмитра від вояків Чахлика. Хлопчик для втечі використав збудований декоративний мур, також втік від писа-

ря поблизу південного фасаду Колегіуму та на самохідній піщій виїхав через браму палацової площі. В одному з епізодів цього відеофрагменту проглядався четвертий ярус будівлі Чернігівського Колегіуму з невеликою позолоченою банею з хрестом. Це фонове зображення на тлі дзвону декоративної дзвіниці на передньому плані стало яскравим доповненням відеокадру. До створення фрагменту було залучено свійських тварин, а також використовувалась піротехніка [11, с. 37–40].

Панорама Чернігівського Дитинця з видом на два храми Київської Русі та барокову перлину – Колегіум – знову простежувалась у тій частині фільму, де йшлося про те, як двоє чоловіків привезли Солов'я-розбійника на кінському возі до Чахлика Невмирущого. У цьому епізоді також показано, як розбійника завели до царського палацу. Оскільки до східного фасаду Чернігівського Колегіуму було прибудовано декоративну стіну з дверми, то у фільмі за нею можна простежити справжні двері східної сторони споруди [11, с. 42–43].

У тій частині кінострічки, де йшлося про очікування на палацовій площі Лиха Одноокого та Змія Горинича, можна побачити Чахлика, який сидів на троні біля палацу. Поруч з ним була свита. Ця сцена знімалась зі східного фасаду Чернігівського Колегіуму. За режисерською розробкою на знімальний майданчик залучили близько сотні чоловік масовки, використовували піротехнічні засоби [11, с. 46–47]. Локація з тронем на фоні декорацій царського палацу також демонструвалась в епізоді, де Чахлик спілкувався з Солов'єм-розбійником. У цьому ж фрагменті фільму стрільці на площу конем притягли самохідну піч, на якій втік хлопчик Дмитро [11, с. 47–48].

Казкове містечко з палацом у темну пору доби, в іншому, кількасекундному, епізоді фільму демонструвало на екрані вигляд північного фасаду Борисоглібського собору (котрий було спеціально підсвічено), а також прибудовані декорації до східного фасаду Колегіуму. Далі, за сюжетом, показано банкет у царському палаці. На нього у шапці-невидимці прийшов хлопчик Дмитро і влаштував безлад з метою заволодінням ключем від дверей підвалу, в якому було ув'язнено царя Макара та Бабу Ягу. Саме за допомогою цього ключа і було відкрито підвальне приміщення у наступній сцені. У фільмі показані двері, котрі є одним із входів до підвалу Чернігівського Колегіуму. Вони розміщені з південного боку споруди поруч із входом до одного з приміщень першого поверху цієї пам'ятки [11, с. 53–56].

В останнє панораму зі Спасо-Преображенським та Борисоглібським соборами показано у фільмі, коли з площі виїздила карета, в яку було запряжено трійку коней. Вона рухалась через проїзну декоративну арку, котра вела на дорогу між муром Будинку архієпископа та Борисоглібським собором у напрямку Спаського собору [11, с. 59].

Фінальні сцени, що увійшли до фільму, знімались на околицях Чернігова на р. Білоус та поблизу неї. Для цього було збудовано бутафорський міст, на якому від-

бувалося протистояння між представниками, які підтримували царя Макара, з одного боку, Чахлика Невмирущого, з іншого [3 с. 4; 11, с. 1, 69–73].

У вільний від зйомок час кіномитці відвідували різні заклади та спілкувалися з чернігівцями. Один з таких випадків трапився з Л. Студьоною – бібліографом Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка. Так, у кінці серпня 1981 р. до відділу мистецтв бібліотеки завітав актор Л. Харитонов (грав роль царя Макара). Відомий актор цікавився журналом «Искусство кино» та запрошував бажаючих ввечері до одного з міських кінотеатрів на зустріч з кіномитцями. Л. Харитонов погодився дати Л. Студьоні автограф, який було зроблено на буклеті з інформацією про Чернігівський державний архітектурно-історичний заповідник (нині Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній») [10, с. 67].

Для тієї чи іншої кінострічки вибір панорами має відповідати певним критеріям. Вибираючи локації для створення фільму-казки «Там, на неведомих дорожках...», кінематографістів вразила просторово-архітектурна композиція Чернігівського Дитинця. Для створення казкового містечка працівники кіностудії доповнили панораму з пам'ятками архітектури масштабними декораціями. Стародавні будівлі переважно простежувались як фонове наповнення відеоряду, однак, були й епізоди, де події розвивались з використанням конструктивних елементів будівлі Чернігівського Колегіуму.

З мистецтвознавчої точки зору зроблені локації на теренах Дитинця у повній мірі змогли перенести глядача в атмосферу минувшини та казковості. Окрім того, кінофільм «Там, на неведомих дорожках...» – один з тих, що частково демонструє стан історико-культурного ареалу з архітектурними пам'ятками на момент зйомок. Події, які супроводжували знімальний процес і є частиною історії Чернігова, її суттєво урізноманітнили.

ПОСИЛАННЯ

1. Непотенко І. Охорона культурної спадщини Національно-архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»: нормативне врегулювання / І. Непотенко // Карнабідівські читання. – 2017. – № 1–3. – С. 356–362.
2. Непотенко І., Руденко В., Михеєнко Н. Збереження історико-культурного спадку / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній». 50 років діяльності. – Чернігів: Десна Поліграф, 2017. – С. 88–143.
3. Ващук Г. Казка прийшла! / Г. Ващук // Комсомольський гарт. – 1981. – № 98. – С. 4.
4. Юзовський М. «Там, на незнаних доріжках...»: [бесіда з режисером-постановником фільму М. Юзовським] / [записала Т. Баскіна] // Деснянська правда. – 1981. – № 154. – С. 4.
5. Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896 – 1995 / Л. Госейко. – К.: КІНО-КОЛО, 2005. – 464 с.
6. Маркітан Л. Інформаційний потенціал кінофотовідеоментів як історичного джерела / Л. Маркітан // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 34–49.
7. Мусієнко Н. Місто як артпростір кінематографа / Н. Мусієнко // Міждисциплінарне пізнання закономірностей сучасного екранного дискурсу: зб. наукових праць. – К.: Ін-т культурології НАМ України, 2014. – С. 76–86.
8. Литовченко О. Екранізація повісті М. Гоголя «Вій» на Чернігівщині (до 50-ї річниці виходу кінострічки на екрани) / О. Литовченко // Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – С. 146–153.

9. Литовченко О. Храми Чернігова у кіномистецтві / О. Литовченко // Хрещення Київської Русі: визначна подія в історії українського народу: матеріали науково-практичної конференції. – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2013. – С. 60–63.

10. Студьонова Л. Чернігівський beau monde, або Записки бібліографа / Л. Студьонова. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 256 с.

11. Ахундова А. «Там на неведомых дорожках...» (По мотивам книги Э. Успенского «Вниз по волшебной реке» / [Режиссерская разработка Михаила Юзовского]. – М., 1981. – 77 с.

Литовченко А.Л. Панорама Черниговского Детинца по материалам киноленты «Там, на неведомых дорожках...» (1982 г.)

В статье речь идет о роли архитектурно-ландшафтной среды исторического центра Чернигова в создании фильма-сказки «Там, на неведомых дорожках...». Часть съемок этой киноленты проходила на территории древнего Детинца в 1981 г., что дает представление о состоянии памятников архитектуры и исторического центра во время создания фильма.

Ключевые слова: фильм-сказка, Детинец, памятники архитектуры, декорации.

Lytovchenko O.L. The view of Chernihiv Dytynets by the materials of film «On unknown paths...» (1982)

The article is devoted to the role of architectural and landscape environment of historical center of Chernihiv in making film-tale «On Unknown Paths...». The part of the film was made in Chernihiv in 1981 that gave a chance to analyze state of architectural monuments on Dytynets territory.

Key words: film-tale, Dytynets, architectural monuments and scenery.

26.02.2018 р.

УДК 37.014.62-057.343 П. Зайцев

Н.М. Демиденко

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЗАЙЦЕВА (1886–1965) –
ВІДОМОГО ШЕВЧЕНКОЗНАВЦЯ,
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА:
ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ**

У статті досліджуються основні віхи біографії та наукової діяльності ученого, відомого шевченкознавця, публіциста, редактора, громадсько-політичного діяча, уродженця м. Суми Павла Івановича Зайцева. Особлива увага приділена його праці «Життя Тараса Шевченка».

Ключові слова: П.І Зайцев, Т.Г Шевченко, наукова діяльність, шевченкознавство.

*«В эпохи, коли «дрібніють люди на землі», збуджується цікавість до біографій «великих», наслідком чого з'являється життєпис, як літературна форма».
(Євген Маланюк, «Книга спостережень»)*

Павло Іванович Зайцев – один із найвідоміших дослідників життя і творчості Т. Шевченка, котрому на початку ХХ ст. вдалося створити академічну біографію Тараса Шевченка, яка активно в подальшому буде використовуватися великою плеядою шевченкознавців. Роботи П.І. Зайцева засвідчили перехід від аматорства до наукового дослідження життя і творчості українського

Пророка. Професор Павло Зайцев, провідний шевченкознавець, широко відомий у світових наукових колах, на жаль, залишався довгий час маловідомим в Україні і навіть у своєму рідному місті.

Життя і творчість видатного українця стали предметом вивчення дослідників Є. Маланюка, В. Міяковського, С. Білоконя, Н. Грайцера, Р. Радишевського, Г. Івануценка та інших. Але у висвітленні постаті Павла Зайцева дотепер існує чимало прогалин. Метою даного дослідження є узагальнення його впливу на національно-культурний розвиток та вклад у науку як шевченкознавця.

На батьківщині документальні свідчення про діяльність П. Зайцева були практично відсутніми. Зокрема, дослідник, архівіст Г.М. Іванущенко згадує, що вперше про свого земляка дізнався у Мюнхені, навчаючись у 1999 р. в Українському Вільному Університеті [1, с. 43].

Народився П.І. Зайцев у місті Суми. Згідно запису у метричних книгах сумської Іллінської церкви дата його народження – 10 вересня 1886 р., дата хрещення – 16 вересня 1886 р.. Батько Павла, Іван Арсенович, «був помічником класних наставників Сумської Олександрівської гімназії, був справжнім консерватором, «стовпом» тодішнього режиму і не виявляв ніякої симпатії до українського» [1, с. 44].

Навчався Зайцев у Сумській Олександрійській гімназії, де на той час існував підпільний український гурток, учасники якого розповсюджували листівки, так звані «метелики» українознавчого змісту. Про свої дитячі та юнацькі роки Зайцев завжди згадував з великою теплотою. У 1904 р., після закінчення гімназії, він вступив до юридичного факультету Петербурзького університету. З часом він став активним учасником української громади, до складу якої входили представники української передової інтелігенції: Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Лотоцький, П. Стебницький, О. Грушевський, Д. Донцов та інші [1, с. 45].

Інтерес до творчості Шевченка у Зайцева проявився ще у студентські роки. Тоді ж він і почав друкувати перші літературознавчі статті. З 1909 року він упродовж чотирьох років зібрав чималу кількість матеріалів, які не увійшли до повного видання Кобзаря 1907 року. У своєму зібранні молодий дослідник мав багату колекцію автографів Шевченка.

Отримавши у 1909 році диплом юриста, П. Зайцев вступив на навчання до історико-філологічного факультету цього ж Петербурзького університету. Після закінчення навчання в університеті у 1913 р. він відвідав рідні Суми. Вельми цікавим є той факт, що учений, котрого з неабияким азартом у той час звинувачували в націоналізмі, рішуче виступив за шанобливе ставлення до свого земляка, російського літератора Івана Ключникова. У «Сумському віснику» Зайцев надрукував статтю, в якій наголошував, що саме сумському письменнику Ключникову зобов'язані своєю успішною творчістю такі видатні письменники, як Белінський та Тургенев. Беззасте-